

VIII. ULUSLARARASI AHİLİK SEMPOZYUMU

THE VIIITH INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF AKHISM

26-27 Eylül / September 2025 KIRŞEHİR/TÜRKİYE

BİLDİRİLER I. CİLT

KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

VIII. ULUSLARARASI
AHİLİK
SEMPOZYUMU

The VIIIth International
Symposium of Akhism

26-27 EYLÜL/SEPTEMBER 2025 KIRŞEHİR | TÜRKİYE

- BİLDİRİLER -
Cilt: I

EDİTÖRLER:
Dr. Öğr. Üyesi Tahsin HAZIRBULAN
Dr. Öğr. Üyesi A. İstemi SAYLAM

Kırşehir, 2025

KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

YAYIN NO: 6

VIII. ULUSLARARASI AHİLİK SEMPOZYUMU

The VIIIth International Symposium of Akhism

26-27EYLÜL/SEPTEMBER 2025 KIRŞEHİR | TÜRKİYE

- BİLDİRİLER -

Cilt: I

EDİTÖRLER:

Dr. Öğr. Üyesi Tahsin HAZIRBULAN

Dr. Öğr. Üyesi A. İstemi SAYLAM

ADRES:

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Bağbaşı Mah. Şehit Necdet Yağız Cad. No: 143 / E Kırşehir

Tel: 0 850 441 02 44

web: https://www.ahievran.edu.tr

İleti: iletisim@ahievran.edu.tr

TASARIM & BASKI:

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.

Cevizlidere Cad. 1237 Sok. No: 1/17 Balgat/ANKARA

Tel: 0312 472 37 73

www.sfn.com.tr

© Bu kitabın bütün hakları Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'ne ait olup, (elektronik/dijital ortam dahil) herhangi bir şekilde coğaltılması, yayımlanması yasaktır.

TAKIM ISBN: 978

CİLT 1 ISBN: 978 994 447 387 3

"KIRTIL'DAN TIRTIL'A"
BİR ÖRFÎ VERGİNİN HİKÂYESİ

Abdulhadi UYSAL*

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: abdulhadiuysal@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2173-2599.
Konu ile ilgili fikir ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim muhterem hocalarım Prof. Dr. İlhan Şahin ve Prof. Dr. Feridun M. Emecen'e teşekkür ederim.

Özet

Tarihî seyir içerisinde Anadolu taşrasında nüfuz sahibi mahallî güçler tarafından çeşitli isimler altında halktan, esnaftan ve tüccarlardan tahsil edilen yerel vergilerden birisi de "kırtıl" adıyla anılan bir nevi toprakbastı/ayakbastı vergisidir. Bu verginin kırtıl ismiyle bilinen şekline Osmanlı döneminde Sivas başta olmak üzere Orta Anadolu'da ve Karadeniz'in doğu kesimlerinde rastlanmaktadır. Osmanlı arşiv belgeleri sayesinde kırtılın söz konusu coğrafyadaki varlığı XVI. yüzyılın ilk yıllarına kadar geriye götürülebilmekte ve yapılan yerel tarih çalışmaları ile bu verginin XX. yüzyıl başlarına kadar çeşitli bölgelerde âdet üzere alındığı anlaşılabilmektedir. Tahrir defterlerinde zikredilmemesi, kanunnamelere pek yansımaması ve Osmanlı idaresinin geç dönemlere kadar resmî olarak tanımadığı bir vergi cinsi olması dolayısıyla kırtıl resmi ile alakalı kaynaklardaki bilgiler pek az ve dağınık hâldedir. Bununla birlikte, XVIII. yüzyılda taşradaki nüfuzlu mahallî idarecilerden şikâyetlerin arttığı dönemden itibaren bu vergi ile ilgili bilgiler nisbeten çoğalmaktadır. Bu çalışmada bu vergiye esas olan kırtıl kelimesinin menşei ve zaman içerisinde ortaya çıkan muhtelif varyantları incelenmiş ve vergi ile ilgili ulaşılabilen bilgilerin bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: kırtıl, kırtıl resmi, bâc-ı kırtıl, tırtıl, toprakbastı parası, ayakbastı parası

FROM "KIRTIL" TO "TIRTIL": THE STORY OF AN INFORMAL TAX

Abstract

Throughout history, one of the local taxes (*bāc*) collected from the people, artisans and merchants under various names by influential local powers in the provincial parts of Anatolia was a kind of "toprakbastı" or "ayakbastı" (city toll) known as *"kırtıl"*. In the Ottoman period, the form of this tax, referred to as kırtıl, was found mainly in Central Anatolia –particularly in Sivas– and the eastern parts of the Black Sea region of today's Turkey. Thanks to Ottoman archival documents, the existence of kırtıl in the relevant area can be traced back to the early years of the 16th century, and local history studies have revealed that this tax continued to be customarily collected in various regions until the early 20th century. Due to its absence in the *taḥrīr* registers, its limited reflection in *kānūn-nāme*s and the fact that the Ottoman central administration

did not officially recognize it until its later periods, the available information on the kırtıl tax remains limited and fragmented. However, when complaints against the influential local authorities in the provinces increased in the 18th century, references to this tax became more frequent. This study investigates the origin of the term kırtıl, its variants that emerged over time, and evaluates the existing sources related to this informal fiscal practice.

Keywords: kırtıl, kırtıl resmi, bâc-ı kırtıl, tırtıl, ayakbastı/toprakbastı (city toll), informal taxes in the Ottoman Empire

Giriş

Osmanlı tarihinin umumî seyri boyunca meriyette olmuş olan çeşitli şer'î ve örfî vergiler üzerine müstakil çalışmalar yapılarak bunların mahiyetinin, tahsil şeklinin ve imparatorluğun iktisadî yapısı içerisindeki yerinin ayrı ayrı ortaya konulmasının önemi izahtan varestedir. Bu çalışmada ele alınacak olan ve kaynaklarda *"kırtıl"* yahut nadiren *"tırtıl"* şeklinde zikredilen vergi esas itibariyle Anadolu'nun muhtelif kesimlerinde hukukî bir nizama ve yerleşmiş kaidelere bağlı olarak tahsil edilen ancak suiistimale açık olması sebebiyle genellikle kanunsuz uygulamalarla anılan bir tür "toprakbastı", "ayakbastı", "geçit resmi", "bâc", "duhûliye" – yahut imparatorluğun son dönemlerinde kullanılan Batı menşeli tabir ile "oktruva" – vergisi hüviyetini hâizdir.[1] Farklı isimler altında imparatorluğun birçok yerinde bir mahalden diğer bir mahalle nakledilen hayvan yahut ticarî emtiadan veya daha farklı sebepler ile tahsil edilen bu verginin "kırtıl" şeklinde adlandırılan hâline görebildiğimiz kadarıyla Rumeli'nde ve imparatorluğun sair coğrafyalarında tesadüf edilememektedir ve eldeki kayıtlar yalnızca Orta Anadolu ve Doğu Karadeniz kesimlerine ait olup mahallî bir hususiyet göstermektedir. Çeşitli tarih lugatlerinde verilen kısa bilgiler bir tarafa bırakılacak olursa, kırtıla literatürde toprakbastı vergisi ile ilgili incelemelerde ve bu verginin düzenli olarak tahsil edilmekte olduğu Sivas eyâleti üzerine yapılmış çalışmalarda ana hatlarıyla temas edildiği görülmektedir.[2] Bu çalışmada ise kırtıl kelimesinin menşei ve anlamın-

1 Söz konusu vergi hakkında genel bilgiler için bkz. Güler Yarcı, "Osmanlı Maliyesinde Toprak Bastı Vergisi", *Acta Turcica*, IV/1 (2012): 335-375; Mehmet Süme, "Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktruva Resmi", *Belleten*, LXXX/288 (2016): 531-546.

2 Mesela bkz. Yarcı, "Osmanlı Maliyesinde Toprak Bastı Vergisi", 344-346; Serpil Sönmez, "Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas (1777-1839)" (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, 2015, 69-72, 89-90, 105-106.

dan başlanılarak mevcut arşiv belgeleri ve kitâbî kaynaklar ışığında verginin mahiyeti, Anadolu'daki geçmişi, tahsil şekli, tahsil şeklindeki değişimler, bu vergi gelirini elde etmek isteyenler arasındaki mücadeleler ve verginin Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan tarihi gibi meseleler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Kelimenin Menşei

"Kırtıl", yapısı ve telaffuzu itibariyle Türkçe menşeli bir kelime olduğunu ihsas etmekte ise de kelimenin *Dîvânu Lugāti't-Türk* başta olmak üzere Türk dilinin eski metinlerinde ve lugatlarında yer almaması Türklerin Anadolu'ya gelmeden evvelki söz varlıkları arasında bulunmadığını düşündürmektedir. Türkiye'de halk ağzından derlenen sözler arasında kırtıl şeklinde söylenen ve muhtelif anlamlara gelen kelimeler tespit edilmiş ise de bunların birçoğunun anlam itibariyle bir tür vergi yahut haraç mahiyeti taşıyan ve incelememize konu olan kırtıl ile alakası şüpheli görünmektedir. Dahası, bunların bazılarının Türkiye'de kullanımda olduğu tespit edilen bölgeler tarihte kırtıl vergisinin tahsil edildiği yerler ile pek de örtüşmemektedir. Mamaafih bunlar arasında yalnızca Tokat ve Sivas havalilerinde kayda geçirilen "mülk", "toprak" ve "yayla" anlamları kırtıl vergisinin mahiyeti ile uyumluluk arz etmektedir.[3] Kelimenin Türkçe'nin farklı ağızlarında farklı varyantlarının olduğu da tespit edilmiştir. Mesela Kürtün'de (Gümüşhane) kelimenin bilinen kırtıl telaffuzunun yanında halk ağzında "gırtıl" şeklinde söylendiği de kaydedilmiştir.[4]

Bunlar haricinde, kırtıl ile irtibatlandırılabilecek yabancı menşeli bazı kelimeler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi "uç kısmı sivri sepet, küfe" manalarına gelen, geçmişte Anadolu'da ve mücavir coğrafyalarda kullanımda

3 Kırtıl kelimesinin Türkiye'nin farklı bölgelerinde taşıdığı farklı manalar: **"otlak parası, otlakiye"** (Rize, Kayseri, Antalya); **"kira, vergi"** (Kayseri); "mısır ekmeği" (Bartın, Kastamonu, Sinop); "taze buğday unundan pişirilmiş ekmeğin içine pekmez ya da şeker katılarak yapılan tatlı" (Hatay); "küme küme, yaylalarda yetişen dikenli tohumu olan, çimene benzer sert ve parlak ot" (Denizli, Ordu, Giresun, Trabzon, Kahramanmaraş, Sivas, Ankara); "ekin bitmeyen kıraç yer" (Ankara, Giresun, Kayseri); "el değirmeninde çekilmiş buğday" (Çankırı, Adana); **"mülk, toprak, yayla"** (Tokat, Sivas); "çiçek bozuğu yüz" (Amasya). Ayrıntılı bilgi ve söz konusu anlamların zikredilen şehirlerin hangi bölgelerinde tespit edildiği hakkında bkz. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1993), VIII, 2828, 2837. Ayrıca Muğla'da "arpa" ve "saman" anlamlarında kullanılması hakkında bkz. Ahmet Caferoğlu, "Pallacı, Tahtacı ve Çepni Dillerine Dâir", *Türkiyat Mecmuası*, XI (1954), 54.

4 İlhan Şahin, "Kürtün ve Çepni Beyleri-Ağaları-Hizmetlileri", *Tarihi ve Sosyal Yönleriyle Kürtün*, ed. Osman Köse (Ankara: Berikan Yay., 2024), 84.

olması mümkün görünen ve Grekçe'de < κάρταλλος > [kartallos], Arapça'da ise < قرطلّة > [ḳırṭalle^{tun}] yahut < قرطالة > [ḳırṭāle^{tun}] şeklinde lugatlara geçmiş olan kelimedir.[5] Nitekim bunun ile alakalı görünen "kirtil" şeklinde Türkçe bir kelime "balık tutmak için kullanılan sepet" manasıyla Muğla'da kayda geçirilmiştir.[6] Kırtıl ile alakası muhtemel görünen diğer bir kelime ise çeşitli varyantları bulunan ve Latince'de "quartale", Almanca'da "das Viertel" ve Macarca'da "kvartál" veya "fertály" şeklinde yer etmiş olan kelimedir. Bu da bir ölçü birimi olup esas itibariyle "dörtte bir" manasını taşımakla birlikte, tarih boyunca bölgeden bölgeye farklılık göstermiş olup "kırkta bir" ve başka anlamlara gelecek şekillerde de kullanılmıştır.[7] Osmanlı Macaristanı'ndaki bazı sancakların kanunnamelerinde fertal şeklinde zikredilen bir ölçü birimine rastlanmakta[8] ise de bunun Orta Anadolu ve Doğu Karadeniz'de mevcudiyetini tespit ettiğimiz kırtıl vergisi ile alakası şüphelidir.

Mütercim Âsım Efendi (ö. 1819) ise kamusunda kırtıl kelimesini Arapça < مكس > [meks] kelimesinin "diyâr-ı Etrâk"teki karşılığı olarak vermiş, aynı zamanda bunu "bâc"ın müteradifi olarak kullanmış ve şu şekilde açıklamıştır:

> "...Şol akçeye denir ki Cāhiliyye'de pazarda bir kimse bir nesne sattıkta ondan alırlar idi ki metā'ına göre mu'ayyen darîbe idi. **Hālen bāc ta'bīr eyledikleridir** ki diyār-ı İslāmiyyede o zulm-i cāhilī cārī ve şāyi'dir ve ebnā-i sebīlden ve tüccārdan dahi alırlar. **Ba'zı diyār-ı Etrāk'ta ona kırtıl ta'bīr ederler**, köprü başında ve derbendlerde eğlenip mürūr edenlerden dahi ahz ederler. Yāhûd مَكْسٌ [meks] musaddıkların ya'nī 'öşr-i emvāl alanların ki gümrükçü ta'bīr olunur, hak üzere 'öşrü alıp istīfā eyledikten sonra ziyāde aldığı akçeye denir..."[9]

---

5 Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît – Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay., 2013), V, 4713; *Etymological Dictionary of Greek*, haz. Robert Beekes – Lucien van Beek (Brill: Leiden, 2010), 650. Kelimenin menşei ile ilgili bu ihtimale dikkatimi çeken değerli arkadaşım Gökdeniz Baş'a teşekkür ederim.

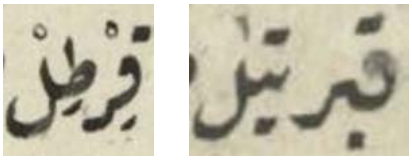
6 *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, VIII, 2883.

7 István Bogdán, *Magyarországi űr-, térfogat-, súly – és darabmértékek 1874-ig* (Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1991), 174-175.

8 Mesela bkz. Ahmet Çoban – Erdal Çoban, "Kopan Sancağı'nın (Macaristan) 16. Yüzyıldaki Ekonomik Gelişmesi Üzerine", *OTAM*, 17 (2005), 5.

9 Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, III, 2730. Bazı şümullü modern Arapça lugatlarda da son derece yerinde bir tespit ile < مكس >'in karşılığı olarak "toprak bastı parası", "gümrük", "kırtıl", "baç", "oktruva", "resim", "vergi" gibi karşılıklar verilmiştir. Bkz. https://www.almaany.com (< مكس > maddesi. Erişim tarihi: Temmuz 2025).

Osmanlı arşiv belgelerine bakıldığında ise kâtiplerin İstanbul'daki devlet ricalinin âşinâ olmadığı bu mahallî verginin isminin doğru bir şekilde telaffuz edilmesini temin etmek için kelimeyi dikkatlice harekeleyerek yahut okutucu harf kullanarak yazdıkları göze çarpmaktadır (bkz. Resim I-II).

Resim I-II: Kırtıl kelimesinin arşiv belgelerinde harekeli (C.ML., nr. 58/2669) ve okutucu harf kullanılarak (C.ML., nr. 471/19211) yazıldığı örnekler.

Kelimenin bazı lugatlarda hatalı olarak "kırnıl" şeklinde kaydedildiği de görülmüştür.[10] Bu hata, Arap harfli yazma metinlerde < ت > [te] harfinin iki noktasının da belirgin şekilde yazılmayıp umumiyetle birbirine bitişik vaziyette yazılmasından ve günümüz araştırmacılarının da bunu tek nokta olarak yorumlayarak yanlışlıkla < ن > [nūn] harfi şeklinde okumalarından kaynaklanmış olmalıdır. Arşiv kataloglarında ve çeşitli kaynak neşirlerinde "kartal" şeklinde yanlış okumalara da rastlanmıştır. Ayrıca, kelimenin ince düz ünlülü şekli olan "kirtil"in de "sayım vergisi" şeklinde konumuz ile benzerlik arz eden bir anlam ile Elbistan (Kahramanmaraş) havalisinde kullanıldığı görülmektedir.[11] Bundan başka, arşiv belgelerinde tesadüf edilemeyen bir kullanım olmakla birlikte Osmanlı iktisadî yapısı üzerine son dönemde kaleme alınan bazı eserlerde kelimemizin < طرطل > [tırtıl] imlâsıyla oldukça farklı bir şekilde yazıldığı da dikkat çekmektedir. Osmanlı dönemi tekâlîfi (vergileri) üzerine takrir edilen derslerin notu olarak basılan bazı eserler başta olmak üzere az sayıda metinde geçen bu kullanımın kelimenin asıl telaffuzunun iyi bir şekilde bilinememesinden yahut konuşma dilinde muharref bir hâl almasından ileri geldiği düşünülebilir.[12] Bu kabil eserlerin kaynak olarak kullanılması netice-

10 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukûk Istılâhları Kâmûsu* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 2018), 708.

11 *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, VIII, 2883.

12 Mesela bkz. Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)* (Ankara: Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 1999), 103-104. Bu neşirde kırtıl/tırtıl benzeri toprakbastı vergileri sıralanırken zikredilen "meges" okunuşu hatalı olup yukarıda işaret ettiğimiz üzere "meks" şeklinde yazılmalıydı. Esasen bu neşir başka problemleri de ihtiva etmekte olup mesela "resm-i cürm ü cenâbet" (doğrusu "resm-i cürm ü cinâyet) gibi enteresan yanlış oku-

sinde kelimenin tırtıl varyantı da Osmanlı vergileri üzerine yapılmış çeşitli çalışmalarda yer etmiştir.[13]

Kırtıl Vergisinin Mahiyeti ve Anadolu'daki Geçmişi

Kırtılın mahiyeti tarihin seyri içerisinde bölgeden bölgeye farklılık göstermekte olduğundan muayyen bir tanımı yapılamamaktadır. Aşağıda da inceleneceği üzere kırtıl muhtelif dönemlerde ve çeşitli bölgelerde bazen aynî bazen nakdî olarak, kimi zaman tüccarların bir mahalden bir mahalle naklettiği büyükbaş hayvanlardan yahut bunların taşıdığı tahıl yahut ticarî emtiadan hayvan başına, kimi zaman ahalinin elindeki küçükbaş hayvanlardan, zaman zaman da çayırlarda otlayan hayvanlardan tahsil edilen bir tür mahallî toprakbastı yahut iç gümrük vergisi hüviyetini hâiz gibi görünmektedir. Kırtıl Anadolu'nun muhtelif kesimlerinde, bilhassa Sivas eyâletinde yerleşmiş kaidelere bağlı olarak tahsil edilmiş bir vergi olmakla birlikte, daha çok yerelde güçlü ve nüfuzlu kimseler tarafından alınması sebebiyle genellikle kanunsuz uygulamalarla ve şikâyetlerle anılan bir tür haraç olarak da görülmüştür. Zira merkezî idarenin zayıf olduğu devirlerde ve bölgelerde bazı kimselerin bu şekilde haraç aldıkları iyi bilinen bir keyfiyettir.[14] Bu bağlamda, Mütercim Âsım'ın kırtıl kelimesinin müteradifi olarak zikrettiği "meks"i "zulm-i cāhilī" (cahilce, cahiliyeye ait bir zulüm) gibi menfî ifadelerle tanımladığı gibi kamusuna konuyla ilgili *"Meks (denilen haksız vergiyi) alan kimse cennete giremez"* hadisini derc etmiş olması da dikkat çekmektedir.[15] Benzer şekilde, kırtıl kimi belgelerde "tekâlîf-i şâkka" (reayaya meşakkat ve eziyet çektiren keyfî vergiler) ile birlikte zikredilerek keyfî olarak alınan haraçlar içerisinde de değerlendirilmiştir.[16]

Arşiv belgeleri kırtıl vergisinin Osmanlı coğrafyasında Sivas, Tokat, Yozgat, Trabzon, Ordu ve buralara mücâvir bölgelerde cârî olduğunu göstermekte, buna ilâveten kırtıl kelimesinin vergi anlamı ile kullanıldığına dair dil verileri Niğde, Maraş ve Antalya'da da bu verginin mevcut olduğuna delâlet

malarla da mâlûldür. Bkz. *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, 41. Eserin aslı ile krş. Abdurrahman Vefik, *Tekâlîf Kavâidi* (İstanbul: Matbaa-i Kader, 1328), 43, 103.

13 Mesela bkz. Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlîf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40 (2011), 337.

14 M. Fuad Köprülü, "Bâc", *İslâm Ansiklopedisi*, II, 189.

15 Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, III, 2730. Aslî metni لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ صَاحِبُ مَكْسٍ şeklinde başlayan bu hadis-i şerif, Kütüb-i Sitte külliyâtı içerisinde Ebû Dâvûd, Zekât, 47'de (nr. 2937) yer almaktadır.

16 AE.SSLM.III., nr. 108/6556.

etmektedir. Kırtılın geçmişi Trabzon'un Of kazasına ait 1521 tarihli bir kayıt sayesinde XVI. asrın başlarına kadar geriye götürülebilmektedir.[17] Aynı şekilde, 1790'lı yıllarda tanzim edilen belgelerde "bâc-ı kırtıl"ın Sivas eyâletinde *"kadîmden berü"*[18] yahut biraz daha muayyen bir ifade ile *"iki yüz seneden berü"*[19] tahsil edilegeldiğine dair geriye dönük olarak yapılan atıflar da bu isimle anılan bir verginin XVI. yüzyılda mevcut olduğuna işaret etmektedir. Mütercim Âsım'ın kamusunda yukarıda da iktibas edildiği üzere bu ve benzer adlarla zikredilen vergilerin "Câhiliyye" devrinden beri meriyyette olduğunu kaydetmesi de hâliyle kırtılın toprakbastı nev'inden bir vergi olduğunu ve insanlar arasında kadim bir uygulama olarak bilindiğini göstermektedir.[20] Bu sebeple kırtıl adı ile anılan ve mevcudiyeti XVI. yüzyıl başlarına kadar belgelenebilen bu verginin Anadolu'da daha evvelki dönemlerde yine bu ad altında yürürlükte olmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Yapılan mahallî tarih çalışmaları günümüze yakın bir tarihe kadar Türkiye'nin çeşitli kırsal yerleşimlerinde kırtıl adı altında bir verginin adet olageldiği üzere tahsil edildiğini gözler önüne sermiştir. Mesela Gümüşhane'nin Kürtün kesiminde cumhuriyetin ilk yıllarında dahi muhtarlıkların belirlediği bir rayiç üzerinden bölgenin nüfuzlu beylerinin kendi yaylalarında yaylayanlardan ve dışarıdan pazara gelip tezgâh açanlardan o yörede "gırtıl" şeklinde adlandırılan bir vergi aldığı tespit edilmiştir. Bu bilgiler söz konusu verginin tarihini XX. yüzyıla kadar uzattığı gibi, aynı zamanda bölgede "eskiden beri süregelen beylik nüfuzunun bir işareti" olarak da değerlendirilmiştir.[21]

Klasik Dönemde Kırtıl Vergisinin Tahsil Şeklindeki Değişimler

Kırtıl vergisinin tahsil edilme şekli Osmanlı klasik döneminin muhtelif tarihlerinde bölgeden bölgeye değişiklik gösteren bir hususiyet arz etmiştir. Kaynaklardaki karinelerden hareketle muhtemel en eski uygulamalar hakkında bir tahmin yürütülebilir. Bu meyanda, arşiv belgelerinde Trabzon'da ahaliye zulmeden bazı beylerin ağzından nakledilen *"Bana **üç kırtıl** pîşkeş gerek-*

17 DFE.RZ.d., nr. 1, s. 822/1.

18 C.ML., nr. 58/2669.

19 C.ML., nr. 68/3138.

20 Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, III, 2730. Âsım Efendi'nin İslâmî uygulamalarla irtibatı olmadığını anlatmak için Cahiliyye dönemi diye bir ifade tercih etmiş olduğu açıktır. Yoksa bu verginin o dönemden beri süreklilik arzeden bir hâl göstermediği anlaşılmaktadır.

21 Şahin, "Kürtün ve Çepni Beyleri-Ağaları-Hizmetlileri", 84.

tür" gibi ifadelerin[22] ve Türkiye'de halk ağzından derlenen sözler arasında yer alan *"**kırtılı kırk olan**ın işi bok olur"* gibi âmiyâne tabirlerin[23] bu bakımdan hayli dikkat çekici olduğu görülmektedir. Bu kayıtlar kırtıl kelimesinin önüne bir sayı sıfatı gelebildiğini ve söz konusu verginin tahsil edildiği miktara göre "bir kırtıl, iki kırtıl..." şeklinde anılabildiğini düşündürmektedir. Bu kayıtlardan, erken dönemlerde kırtılın kendisinin haraç yahut vergi manasına değil de "üç kırtıl" ve "kırk kırtıl" şeklinde miktar belirtmek üzere kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Fakat bunun ne kadarlık bir râyice tekabül ettiğine dair bir işaret yoktur. Kelimenin yukarıda üzerinde durduğumuz gibi "sepet" manasına geldiği şeklindeki ihtimal doğru kabul edilirse bilhassa Karadeniz'de söğüt ve fındık ağaçlarının dalları ile saz ve kamış gibi çeşitli bitki saplarından örülen, yörenin iklim şartlarına bağlı olarak farklılıklar gösteren ve bir insanın sırtında taşıyabileceği kadar içine malzeme konan sepet veya küfenin kastedildiği düşünülebilir. Yani erken dönemlerde bir hacim miktarı (sepet vb.) olarak ifade edilen kırtılın bizatihi kendisi bir vergi adı olmamakla beraber zamanla bir bölgeden mal geçiren tüccarlardan aynî olarak tahıl cinsinden yahut başka tür mallardan belirli miktarda (belli sayıda "sepet" vb. ağırlığınca) tahsil edilen bir vergi ismine dönüşmüş ve bu şekilde mütalaa edilip anlaşılmış olmalıdır.

Kırtılın şimdiki tespitlerimize göre Osmanlı merkezî kayıtlarında ilk defa zikredilmesine sebep olan hadise 1521 yılı dolaylarında Trabzon'un Of kazasında meydana gelmiştir. İlgili kayda göre, Trabzon sancakbeyi İskender Bey'in oğlu olup aynı zamanda Of zeametini tasarruf eden Rüstem şikâyetlere göre bölgesindeki reayaya zulmetmekte, adamları ile adeta devre çıkarak[24] halkın evlerinde konaklamakta, onlardan zorla yem ve yiyecek almakta ve bunların yanı sıra sancakbeyi oğlu olmasının getirdiği nüfuzu kötüye kullanarak *"Beğ oğlıyum, bana üç kırtıl pîşkeş gerektür"* sözleriyle kırtıl olarak zikrettiği bir miktar kadar haraç talep etmektedir.[25] Bu kayıt, yukarıda da işaret

22 DFE.RZ.d., nr. 1, s. 822/1.

23 *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, VIII, 2837.

24 Önceleri taşradaki idarecilerin bölgelerini teftiş etmeleri anlamında kullanılan bu tabir incelediğimiz kayıtta nakledilen hadisede de olduğu gibi bir zulüm ve suiistimal kavramı hâline gelmiştir. Bkz. Feridun Emecen, "Devre Çıkma", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX (1994): 250-251.

25 DFE.RZ.d., nr. 1, s. 822/1. Bu kaydın devamında Rüstem'in zeametinin elinden alındığı belirtilmiştir. Kaydın tam metnine daha evvel tarafımdan hazırlanmış bir çalışmada yer verilmiştir. Bkz. Abdulhadi Uysal, "1 Numaralı Timar-Zeamet Ruznamçe Defteri (923-927/1517-1521) Üzerine Bir Değerlendirme" (Lisans Bitirme Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2021, 79-80.

edildiği gibi XVI. yüzyılda bir hacim miktarı (sepet vb.) olarak kullanılan ve müteakip dönemlerde bir vergi ismine dönüşen kırtıl ile ilgili en eski uygulamaları ve verginin kökenini göstermesi bakımından mühimdir.

Kırtıl vergisinin tahsil şekli ile ilgili ayrıntılı bilgiler 1760'lı, 1780'li ve 1790'lı yıllarda gerek ahali ve gerek tüccarlar tarafından İstanbul'a gönderilen bazı arzuhaller sayesinde ortaya konulabilmektedir. Bunun ile alakalı yazışmaların büyük kısmı kırtılın ciddi bir şikâyet konusu hâlini aldığı Sivas eyâletine aittir. Bu kayıtlarda kırtılın vergisinin bir mukataa kalemi olarak Sivas'ta valilerin meşru gelir kaynaklarından birisi olduğu belirtilmektedir (Bu hususa aşağıda temas edilecektir). Kırtılın Sivas'ta kanunî olarak nasıl tahsil edildiğine dair bir bilgi olmamakla birlikte kanunsuz uygulamalar hakkında bazı kayıtlar mevcuttur. Buna göre, her sene ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde Kars ve Erzurum taraflarından çıkıp develerle, arabalarla ve sair hayvanlarla Tokat istikametinde ilerleyerek zahire ve sair ticarî emtia taşıyan tüccarların yolu Sivas'ta kesilmekte ve kendilerinden *"resm-i kırtıl"* adıyla hayvan başına para talep edilmektedir. Kırtıl talep eden kimseler Sivas ahalisinden olup yanlarında Kazabad ve Artukabad kazalarından topladıkları otuzkırk civarında adam da bulunmaktadır. Ellerinde nereden aldıkları belirsiz bir "buyuruldu"ya istinaden gelen tüccarların mallarını taşıyan sürekçi, deveci ve katırcılar ile un taşıyan arabacıların yüklerini indirmekte, hayvan başına 1 yahut 1,5 guruş talep edip vermeyenleri darp etmekte ve yollarından geri döndürmektedirler.[26] Yine aynı yıllara ait bir şikâyette başka detaylar da zikredilmektedir: Buna göre Kars ve Erzurum'un yanı sıra Kayseri'den satılmak üzere getirilen manda ve karasığırlardan Sivas'a bir-bir buçuk saat mesafede Zara ve Yarhisar taraflarında Kesikköprü adlı mahalde *"bâc-ı kırtıl"* adıyla hayvan başına tahsil edilmektedir.[27]

Kırtıl tahsil eden kimseler için Tokat ve Niğde havalilerinde kullanılan "kırtılcı" şeklinde bir kelime de tespit edilmiştir.[28] Mütercim Âsım ise bu işi yapan kişi anlamındaki Arapça < مكّاس > [mekkâs] kelimesinin Türkçe mukabilleri olarak "bâccı" ve daha ilginç "zâlim gümrükçü ağa" tabirlerini vermiştir.[29] Muhtelif tarihî şahsiyetler içinde künyelerinde kırtıl, kırtılcı gibi tabirler geçenlerin kendile-

26 AE.SABH.I., nr. 92/6329.

27 C.ML., nr. 68/3138.

28 *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, VIII, 2837.

29 Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, III, 2730.

rinin yahut atalarının geçmişte bu vergi tahsiliyle uğraştığı tahmin edilmektedir.[30] Ayrıca Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bu isimde köyler de bulunmaktadır.

Osmanlı idaresinin sık sık, mesela 1670, 1692,[31] 1769,[32] 1779 ve 1781[33] tarihlerinde kırtıl adı altında ahaliden ve tüccarlardan haksız yere vergi alınmasını men eden fermanlar ve emirler çıkarttığı görülmektedir. Bu emirlerde alınan paraların sahiplerine iade edilmesinin emredildiği görülmektedir. Söz konusu belgelerde İstanbul'daki defterlerde *"resm-i kırtıl nâmıyla rüsûmât kaydı bulunmadığı"* vurgulanmış; kırtıl sonradan çıkan, aslı olmayan anlamında "bid'at" ve "muhdes" şeklinde tanımlanmış ve bu işi yapanların ellerinde berat olmaksızın tüccarlardan haraç almaları kınanmıştır.[34]

Kırtıl Geliri İçin Mücadele: Sivas'ta Bir Kırtıl Meselesi

Kırtıl yukarıda zikredilen arşiv belgelerinde devletin resmî olarak tanımadığı bir haraç ve zulüm vasıtası olarak tanımlanmış olmasına rağmen 1790'lı yıllarda Sivas eyâletinden İstanbul'a gönderilen arzlar bu hususta bambaşka bir manzara ortaya koymaktadır. Buna göre, kırtıl vergisinden hâsıl olan geliri elde etme gayretlerinin Sivas'taki çeşitli zümreler arasında ciddi bir mücadeleye sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Taraflar "bâc-ı kırtıl"ın mahiyet itibariyle yukarıda da zikredildiği gibi tüccarların Erzurum, Kars ve Kayseri taraflarından getirdiği karasığır ve mandalardan Sivas'ın Zara ve Yarhisar nahiyeleri yakınında alınan bir tür toprakbastı vergisi olduğu konusunda ittifak etmektedirler. Ancak Sivas valileri bu verginin öteden beri vezir pâyesi ile tayin edilen Sivas valilerine ait meşru bir gelir kalemi olduğunu ve valiler haricinde hiç kimsenin bunu tahsil edemeyeceğini iddia ederken Sivas'taki Kömürlü Camii mütevellileri ise bu gelirin caminin tamir ve bakım masrafları için ayrıldığını ileri sürmüşlerdir. Valilerin bildirdiğine göre o tarihten kısa bir

30 Mesela bkz. Yasin Taş, "Vakfiyeleri Işığında Erzincan Şeyh Muhammed Sami Efendi Dergâhı (Kırtıloğlu Tekkesi)", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37 (2024), 365.

31 Bu tarihlere ait fermanlar konu ile ilgili bir şikâyet arzuhalinin derkanarına suret hâlinde kaydedilmiş ancak ilginç şekilde fermanların suretleri İstanbul'daki defterlerde bulunamadığı için kâtipler bu işi vaktiyle ahaliye verilmiş olan fermanların asıllarına bakarak yapmıştır: *"Derkenârda mestûr evâmir-i şerîfe eğerçi tevârîh-i muhtelifede verilüp lâkin târîhleri atîk olduğuna binâ'en kayıdları el-yevm isti'mâl olunan defâtirde mevcûd olmayup yed-i ahâlîde olan emirlerden derkenâr olunmuş olup..."* (AE. SSLM.III., nr. 108/6556).

32 C.ML., nr. 629/25863.

33 AE.SABH.I., nr. 92/6329.

34 AE.SABH.I., nr. 92/6329; C.ML., nr. 629/25863.

zaman önceki seferler sırasında – muhtemelen 1780'li yıllardaki Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya harpleri devam ederken – Sivas valilerinin cepheye gitmesini ve eyâlette herhangi bir vali denetimi olmamasını[35] fırsat bilen söz konusu kimseler bâc-ı kırtıl gelirini yıllık 125 guruş gibi cüzi bir muaccele (devlet hazinesine peşin ödeme) karşılığında kendi üzerlerine "mâlikâne" olarak kaydettirmişlerdir.[36] Söz konusu mâlikânenin mukataa defterlerindeki tanımı ve kaydı aşağıdaki gibi olup Kömürlü Camii vakfına gelir teşkil etmesi sebebiyle "mevkūf" olarak nitelendiği dikkat çekmektedir:

> **Mukāta'a-i rüsûm-ı mevkūfe-i bâc-ı kırtıl-ı karasığır ve câmûs** der-mâbeyn-i nevâhî-i Zara ve Yarhisarı an-muzâfât-ı medîne-i Sivas an-cânib-i Erzurum ve Kars bâ-yed-i tüccâr vürûd ve fürûht şüde. Vâcib an-gurre-i m.
>
> Fî sene: 3500.
>
> Be-nâm-ı el-Hâc İbrahim ve Süleyman ve Ali [ber-vech-i] mâlikâne.
>
> Mu'accele: 125.

(C.EV., nr. 304/15481)[37]

35 Hakikaten de Sivas valilerinin bu dönemde seferlerde önemli roller üstlendikleri ve "serasker" sıfatıyla cepheye gittikleri bilinmektedir. Bkz. Ahmet Yüksel, "Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde Sefer Hazırlıkları (1787–1850)" (Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2009.

36 C.ML., nr. 68/3138. Bâc-ı kırtıl gelirinin hangi tarafın uhdesinde olacağına dair hadiseler daha evvel şu çalışmalarda ana hatlarıyla özetlenmişti: Yarcı, "Osmanlı Maliyesinde Toprak Bastı Vergisi", 345; Sönmez, "Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas (1777-1839)", 105-106. Biz ise konuyu müstakil olarak ele aldığımız için zikredilen çalışmalarda tespit edilenlere ilâve olarak farklı belgeleri kullanarak daha ayrıntılı bilgilere de yer vermeye çalıştık.

37 İlgili evrakın derkenârından istihraç edilen bu kayda ilâveten, döneme ait mukataa defterlerinin bir seri hâlinde incelenmesi söz konusu mâlikâne ile ilgili şüphesiz daha başka bilgilerin tespitine de imkân verecektir.

Sivas ahalisinden ve İstanbul'daki saray mensuplarından[38] olan ve zaman içerisinde değişen bu mâlikâne sahiplerinin beratlarının 1787[39] ve 1788'de[40] yenilendiği görülmektedir. 1789 yılında ise Kömürlü Camii mütevellileri kendi üzerlerinde olan bu mâlikâne gelirlerine Sivas müteselliminin ve ehl-i örften bazı kimselerin müdahale etmeye çalıştığından şikâyette bulunmuşlardır. Buna göre, zikredilen kimseler *"Bir kat dahi bizler tahsîl ederiz"* diyerek gelen hayvan sürülerinden bir de kendileri kırtıl almakta, tüccarlar ise iki defa vergi talep edildiğinden zor duruma düşmektedirler.[41] Kırtıl vergisi ile ilgili şikâyetlerin ve verginin tahsiliyle ilgili usulsüzlüklerin tam da bu dönemde arttığı anlaşılmaktadır. Nihayet 1792 yılı baharında Bozok ahalisi tarafından İstanbul'a gönderilen teferruatlı bir şikâyet arzuhali[42] ile mesele tekrar alevlenmiştir. Bunun üzerine, o sırada Sivas valiliğine yeni tayin edilmiş olan Süleyman Feyzi Paşa[43] bâc-ı kırtıl gelirlerini önceden olduğu gibi tekrar Sivas valilerinin kontrolü altına almak için harekete geçmiştir.

Sivas'ta kırtıl vergisinden hâsıl olan gelirin tekrar valilerin uhdesine geçirilmesi için Sivas valisi ile İstanbul arasındaki yazışmalar konu ile ilgili birçok çarpıcı hususu gözler önüne sermektedir. Her şeyden önce, İstanbul'daki bürokratların mahallî bir tabir olan kırtıl ile neyin kastedildiğini anlamadıkları dikkat çekmektedir. Mesela 22 Ekim 1792 tarihinde defterdara yazılan bir buyuruldu da *"Bâc-ı kırtıl rüsûmu başka ve toprakbasdı rüsûmu başka mıdır?"* şeklinde

38 1789 tarihli bir kayıtta mâlikâneyi müştereken tasarruf eden kimseler Hacı İbrahim ve Süleyman ve Ali olarak belirtilmiştir (C.EV., nr. 304/15481). Kömürlü Camii mütevellilerinden Hacı İbrahim'in vefatı üzerine Enderûn-ı Hümâyûn ağalarından Ebûzer-i Gıfârî Hâfız Hasan Ağa ve Hâfız Ali Ağa da 1205 (1790/1791) yılından itibaren 4000 guruş muaccele ile bir süreliğine bu mâlikâneye mutasarrıf olmuşlardır: C.ML., nr. 471/19211.

39 O tarihe ait bir Sivas şeriyye sicilinden nkl. Sönmez, "Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas (1777-1839)", 105.

40 C.ML., nr. 68/3138.

41 C.EV., nr. 304/15481.

42 AE.SSLM.III., nr. 108/6556.

43 Paşanın adı bazı belgelerde Feyzi Süleyman Paşa olarak da geçmektedir. 23 Nisan 1792'de Sivas valisi olarak tayin edildiği ve ertesi yıl azledildiği bilinmektedir. Bkz. Ahmet Önal, "Sivas Eyaleti Valileri ve Beylerbeyileri (1753-1792)", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 21 (2019), 51; Sönmez, "Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas (1777-1839)", 106. 1794 Nisan'ında Haleb valisi iken vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Hâşim, *Îmâ-yı Törehât-ı Büldânân – Osmanlı Beldelerinin Töreleri*, haz. Feridun M. Emecen – İlhan Şahin (Ankara: TTK, 2022), 106.

bir sual sorularak verginin mahiyetinin anlaşılmaya çalışılmış olması ilginçtir.[44] Buna cevaben birkaç gün sonra yazılan takrirde ise Sivas valisi Süleyman Feyzi Paşa'dan daha evvel gelmiş olan bilgilerden hareketle *"bâc-ı kırtıl başka ve toprakbasdı rüsûmu başka olmayup ikisi bir mâdde olduğu"* bildirilmiştir.[45] İstanbul'daki idarecilerin yabancı oldukları hususun söz konusu verginin mahiyeti değil, onun kırtıl şeklinde adlandırılan mahallî kullanımı olduğu açıktır.

Süleyman Feyzi Paşa'nın gayretleri neticesinde 1792 yılı Kasım'ında "bâc-ı kırtıl" geliri *"ez-kadîm vâlîler tarafından alınugelürken hîleye mebnî bu sûreti vermiş oldukları meydâna çıkup"*[46] mâlikâne kaydı iptal edilmiş; III. Selim'in hatt-ı hümâyûnu ve ısdar edilen ferman gereğince kırtıl vergisi gelirleri Kömürlü Camii'nin bakımı ile de ilgilenilmesi ve hazineye senelik 1000 guruş verilmesi şartıyla tekrar Sivas valilerine havale edilmiştir.[47] Bu arada, bu işlemler yürütülürken mâlikânenin evvelki sahiplerinin muaccele ödemelerinde problem yaşanması üzerine 27 Ekim 1792 tarihli bir buyuruldu da *"Böyle münâsebetsiz mukāta'a yaparlar, işte böyle olur!"* denilerek kırtıl mukataasının mahiyetine tepki gösterildiği de dikkat çekmektedir.[48]

Süleyman Feyzi Paşa'nın kapı kethüdası Kenan Efendi İstanbul'daki tüm bu işlerin halledilebilmesi için toplamda 5043 guruş harcamıştır.[49] Paşa'nın bu masrafı çıkarabilmek için aslında kırtıl vergisinin tasarrufuna 1207 (1792) yılından itibaren sahip olmasına rağmen hakkı olmadığı hâlde geçmiş yıla (1206/1791) ait kırtıl vergisi gelirlerini mültezim Şehrî Mehmed'den tahsil etmeye çalışması ise çeşitli problemlere sebep olmuştur. Süleyman Paşa, mültezimin iddiasına göre *"Bu akçeyi senden almadığım sûrette hazînemden zarar mı edeyim?! Fuzûlî senden alurum ve senden ol Âsitâne'de kapu kethüdâma irsâl ederim. Sen dahi İstanbul'a gideyorsan mâlikâne ashâbları ve kapu ket-*

---

44 C.ML., nr. 471/19211.

45 C.ML., nr. 68/3138. Ayrıca bkz. Yarcı, "Osmanlı Maliyesinde Toprak Bastı Vergisi", 345.

46 C.ML., nr. 68/3138.

47 Bu işlemlerle ilgili bir hazine tezkiresi arşivde AE.SSLM.III., nr. 277/16036'da kayıtlı olup 19 Rebiülevvel 1207 (4 Kasım 1792) tarihlidir. Keza söz konusu ferman da aynı gün çıkarılmıştır: C.ML., nr. 341/14029 (derkenâr). Valilerin hazineye vereceği meblağ Sönmez'in belirttiği gibi 1500 akçe değil, Yarcı'nın kaydettiği gibi 1000 guruştur. Krş. C.ML., nr. 341/14029; Sönmez, "Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas (1777-1839)", 105-106; Yarcı, "Osmanlı Maliyesinde Toprak Bastı Vergisi", 346.

48 C.ML., nr. 471/19211.

49 Sönmez, "Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas (1777-1839)", 105; C.ML., nr. 711/29050.

hudâm andadır, varın ne hâliniz var ise görün..." demiştir.[50] Şehrî Mehmed'in şikâyeti üzerine tahkikat yapılmış, ahali Sivas mahkemesinde hakikaten de paşanın bir önceki yıla ait hakkı olmayan parayı aldığına dair şehadette bulunmuş ve valinin mültezimden aldığı paraya ait mühürlü makbuz da ibraz edilmiştir.[51] Maamafih bu hadisenin devamında neler yaşandığı belgelerden takip edilememektedir.

Süleyman Feyzi Paşa'nın Sivas valiliğinin 1793 yılında sona ermesinin ardından daha evvel olduğu gibi yine şehirde vali denetimi olmamasını fırsat bilen eski mâlikâne sahipleri kırtıl vergisi gelirini 1208 (1793/1794) yılında hazineye yıllık 1500 guruş vermek şartıyla tekrar kendi üzerlerine mâlikâne olarak kaydettirmeye muvaffak olmuşlardır. Bu gelişme üzerine yeni Sivas valisi Seyyid Ahmed Paşa'nın kırtıl gelirlerini tekrar valilerin kontrolü altına almak için 1795 yılında İstanbul'a arz ve mahzarlar göndermeye başladığı görülmektedir.[52] Bu arz ve mahzarlarda kırtıl vergisinin öteden beri valilerin gelir kalemlerinden birisi olduğu belirtilerek Kömürlü Camii'nin bakımı ile de ilgilenilmesi ve hazineye yıllık 1500 guruş verilmesi şartıyla tekrar valilere devredilmesi bâbında < القديم يترك على قدمه > yani "Kadîm kıdemi üzere terk olunur"[53] şeklindeki hukukî teamüle riayet edilmesi talep edilmiştir. Öte yandan, Sivas eyâletinin eşkıya yatağı olup burada Kürtlerin eksik olmadığı, bunlara karşı tedbir alınması için valilerin paraya ihtiyaç duydukları, halbuki bu gibi gelir kalemlerinden mahrum kalırlarsa valilerin asker besleyemeyecekleri gibi argümanlar öne sürülmüştür.[54] Ayrıca kısa bir süre önce çıkarılan yeni bir kanunnameye göre vezirlerin gelirlerinin arttırılması için düzenleme yapıldığı hatırlatılmış ve kırtıl vergisinin valilerin uhdesinden alınmasının bu kanunlar ile mütenasip olmayacağından yakınılarak sitemde de bulunulmuştur.[55] Vali Ahmed Paşa'nın arzında söz konusu ettiği bu kanunname III. Selim devrindeki Nizâm-ı Cedîd düzenlemeleri çerçevesinde 1793'te ilan edilen ve

50 C.ML., nr. 341/14029.

51 C.ML., nr. 711/29050.

52 C.ML., nr. 58/2669; C.ML., nr. 50/2321/1-4.

53 Vali Ahmed Paşa'nın arzında da geçen bu fıkhî ibare bilahare *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin "Kavâid-i Külliyye"si (Küllî Kaideler) içerisinde 6. madde olarak yer almıştır. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa (tertib eden), *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (İstanbul: Matba'a-i Osmâniyye, 1300), 23.

54 *"Eyâlet-i Sivas makarr-ı eşkıyâ ve cevelângâh-ı Ekrâd ve abğıyâ olmak takrîbiyle idâresi asâkire ve asâkir dahi masârıfâta muhtâc idüğü..."* (C.ML., nr. 50/2321/1).

55 C.ML., nr. 50/2321/1.

"Vüzerâ Kanunnâmesi" olarak bilinen metin olmalıdır.[56] Konu ile ilgili İstanbul'a gönderilen mahzar ise Sivas'ın ileri gelenlerinden, ayan ve eşrafından, ulemasından, imam ve hatiplerinden, seyyidlerinden ve reayasından toplamda 74 kişinin imza ve mührünü taşımakta olup Seyyid Ahmed Paşa'nın kırtıl vergisi gelirlerini elde etmek için şehrin önemli bir kesimini kendi yanına çektiğini göstermektedir.[57]

Sivas valilerinin bu ısrarlı taleplerine rağmen 1800'lerin başına ait arşiv kayıtları ilginç şekilde Sivas'ta kırtıl vergisi gelirlerinin valilere tahsis edilmediğini ve yine mâlikâne olarak çeşitli kimselerin elinde bırakıldığını ortaya koymaktadır. II. Mahmud döneminde de mâlikâne sahiplerinin beratları yenilenmiştir.[58] Bu arada vergi gelirlerinin bir kısmının Kömürlü Camii'nin bakımına sarf edilmesi gerekirken bunun ihmal edildiği dönemlerde merkezden gönderilen fermanlar ile caminin ihtiyaçlarının karşılanmasının hatırlatıldığı da görülmektedir.[59] Bundan başka, kırtıl vergisinin tahsilinde usulsüzlükler yaşanmaması, simsarların tahsil işlemlerine müdahale etmemesi ve hayvan tüccarlarının mağdur edilmemesi için kırtıl mukataasını denetlemek üzere mâlikâne sahipleri tarafından 1797'den itibaren her sene bir emin tayin edilerek verginin "ber-vech-i emânet" toplandığı da dikkat çekmektedir. Kırtıl mukataasının zaman içerisinde değişen hissedarları arasında Darbhâne-i Âmire'nin yanı sıra, İstanbul'daki birçok bürokrat ve saray mensubunun yer aldığı da fark edilmektedir.[60] Gelirlerinin elde edilmesi çeşitli iç çekişmelere sahne olmuş olan kırtıl vergisinin

56 Kanun metni ve vezir gelirleri ile ilgili kısmı için bkz. Turan Gökçe, "Vüzerâ Kânûnnâmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VIII/1 (1993), 119.

57 C.ML., nr. 50/2321/2. Mahzarda isimleri geçenlerin listesini veren bunları mensup oldukları zümrelere göre tasnif eden Sönmez belgenin alt tarafının yırtılmış olduğunu ve aslında daha fazla kişinin imzasının olduğunu tahmin etmektedir. Ayrıca bu meselede valiyi desteklemedikleri için mahzara imza vermeyenlerin olduğunu da düşünmektedir. Bkz. Sönmez, "Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas (1777-1839)", 72.

58 Özge Öztürk, "13 Numaralı Sivas Şehri Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirmesi" (Yüksek Lisans Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2015, 621.

59 Mesela 1821 tarihli bir ferman sureti için bkz. Öztürk, "13 Numaralı Sivas Şehri Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni", 621-622.

60 Mesela 1809 tarihli bir kayda göre mukataa sahiplerinin bir kısmı şu kimselerdi: *"Rüsûm-ı mevkūfe-i bâc-ı kırtıl mukāta'asının nısf-ı südüs hissesi Darbhâne-i Âmire'min ve nısf-ı sâiresi Enderûn-ı Hümâyûnum ağavâtımdan Mehmed Ârif ve Mehmed Salih ve Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn'umdan ve Âmedî hulefâsından Mustafa ve hâssa silâhşörlerimden Mustafa ve müteveffâ Hüsâmeddin Paşa'nın başçukadârı Mustafa ve Mîrü'l-Hâc Ebûbekir zîde mecduhûnun ber-vech-i iştirâk bâ-berât-ı âlî uhdelerinde olup..."* (C.ML., nr. 471/19198/2).

bazı dönemler, mesela 1821 senesinde doğudan hayvan sürülerinin gelmemesi sebebiyle tahsil edilemediği bilinmektedir. Bu yıla ait bir kayıtta kırtılın "hâssa" vergi olduğunun kaydedilmesi kırtılın tekrar Sivas valilerine tahsis edildiğini akla getirse de bunun doğruluğu ve ne zaman gerçekleştiği açık değildir.[61]

Bu münasebetle, belgelerde < کمورلی > imlâsıyla yazılan, bazı çalışmalarda sehven Mahmurlu şeklinde okunmuş olan söz konusu Kömürlü Camii üzerinde de durmak gerekmektedir. Bu caminin tam yeri, bugünkü durumu ve tarihî olarak mevcudiyeti ile alakalı bazı problemler bulunmaktadır. G. Yarcı, makalesinde bu caminin Kömürlü mahallesinde bulunduğunu, adını da bu mahalleden aldığını ifade etmiş ise de bu hususta kaynak göstermemiştir,[62] ayrıca caminin bulunduğu mahallenin Kömürlü olarak isimlendirilmesi daha geç bir döneme tesadüf etmektedir.[63] Bazı belgelerde cami için *"ismi mevcûd cismi nâ-mevcûd câmi' ve vakıf"* denilmesi[64] ortada bir şaibe olduğunu ve cami meselesinin mâlikâne sahiplerinin bir uydurması olabileceğini düşündürse de bu devre ait Sivas şeriyye sicilleri başta olmak üzere caminin Kabalı Mahallesi'nde bulunduğuna dair kayıtlar[65] konumuz ile ilgili yeni bir açılım yapmaya ve caminin yerini tespit etmeye imkân verebilir. Caminin Kabalı Mahallesi'nde bulunduğu bilgisinden hareket edilecek olursa, belgelerde zikredilen söz konusu caminin bugün Sivas şehir merkezindeki "Kabalı Kırtıl Camii"[66] ile aynı

61 Tuğba Aydeniz, *Tanzimat Öncesi Süreçte Anadolu'da Şehir Hayatı – Sivas'ın İki Yılı (1237-1239 / 1821-1823)* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 110. T. Aydeniz sürülerin geldiği yeri Kars ve Erzurum olarak belirtirken bu yıla ait mukataa kayıtlarında hayvan sürülerinin geldiği taraf "İran" olarak zikredilmiştir. Ayrıca hâsıl olması beklenen vergi gelirinin de 7575 guruş olduğu kaydedilmiştir: "**Rüsûm-ı merkūme-i hâssa-yı bac-ı Kırtıl**. Guruş 7575. Mukâta'a-i mezbûr vâriddir. Ancak İran tarafından külliyetlü sığır süreği vürûduna mevkūf olup asla bir re's zuhûr etmediği." (Öztürk, "13 Numaralı Sivas Şehri Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni", 91).

62 Yarcı, "Osmanlı Maliyesinde Toprak Bastı Vergisi", 345.

63 Mesela 1845 tarihli bir kayıt için: EV.d., nr. 12661, vr. 2b.

64 C.ML., nr. 68/3138. Bu, Sivas valilerinin bir iddiası gibi gözükmektedir.

65 Mesela bkz. Öztürk, "13 Numaralı Sivas Şehri Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni", 621.

66 Caminin bir adı da "Aziz Baba Camii"dir. Bugün Kızılırmak Mahallesi'nde yer almaktadır. Minaresinin 1803 yılında yapıldığı, caminin ise 1958'de tamamen yenilendiği bilinmektedir. Kömürlü Camii ile aynı cami olduğu yönündeki tahminimiz doğru ise 1803'ten evvel de caminin mevcut olduğu ve o yıl esaslı bir tamirat geçirdiği düşünülebilir. Cami hakkında genel bilgiler için bkz. *Sivas Kültür Envanteri (Merkez İlçe)*, haz. Kadir Pürlü v. dğr. (Sivas: Sivas Valiliği, 2011), I, 136. 1845 tarihli bir kayıtta, geçmişi önceki yüzyıla kadar giden caminin sanki yeni inşa edilmiş gibi Hacı Yusuf ve Hacı Mehmed tarafından yaptırıldığının belirtilmesi bir tür tamirat/yenileme olduğunu ihsas etmektedir: EV.d., nr. 12661, vr. 2b.

yapı olması kuvvetle muhtemel görünür. Caminin isminde kırtıl kelimesinin yer alması ise tam bir sürprizdir ve – şayet tahminimiz doğru ise – vaktiyle bu caminin bakım ve tamir masraflarına esas teşkil eden kırtıl vergisi tarihten gelen bir yâdigâr olarak bu caminin adında hâlâ yaşıyor gibi görünmektedir.

Tanzimat Fermanı'ndan Sonraki Gelişmeler

Tanzimat Fermanı (1839) Osmanlı mâlî sisteminin dönüşümü bakımından da bir dönem noktası olmuştur. Konumuzla ilgili olarak, Osmanlı maliyesine dair kaleme alınmış son dönem eserlerinde de kırtıl gibi toprakbastı vergilerinin tarihi umumiyetle Tanzimat'tan önce ve sonra olarak ikiye ayrılmıştır. Avrupalı tüccarlar için daha evvel kaldırılmış olmakla birlikte yerli tüccarlar için ticareti zorlaştıran ve suiistimallere sebep olan bu gibi vergiler ancak Tanzimat'tan sonra kaldırılabilmiştir.[67] Osmanlı maliyesi üzerine kaleme aldığı muhalled eserinde Süleyman Sûdî Efendi bu gelişmeyi *"Devlet-i Aliyye usûl-i idâre-i mâliyesini şimdiki tarza döktüğü sırada serbestî-i ticârete mâni olan kara gümrükleriyle mezkûr bâc, derbend, bâc-ı bâzâr gibi rüsûm-ı dâhiliyeyi külliyyen lağv edip bâc ismini ortadan kaldırmış..."* şeklinde ifade etmektedir.[68] Bu döneme ait eserlerde tekâlîf-i örfî içerisinde yer alan ve tırtıl şeklinde anılan kırtıl vergisinin de Tanzimat sonrasında kaldırıldığı kaydedilmektedir.[69]

Bununla birlikte, kırtıl vergisinin yerleşik bir uygulama hâlini aldığı Sivas başta olmak üzere birçok yerde hemen kalkmadığı ve kırtılın mahiyet değiştirerek de olsa bir süre daha yürürlükte kaldığı anlaşılmaktadır. Yine de kırtıl gelirlerinin Kömürlü Camii ile münasebeti 1845 yılında dahi hâlâ sürmüş gözükmektedir. Bu yıla ait bir defterde caminin hitabet vazifesini yerine getiren Abdülehad Efendi'nin yıllık gelirini "kırtıl rüsûmu malından" aldığı kayıtlıdır.[70] Bu durum, 1790'lı yıllara ait kayıtlarda vergi gelirinin caminin sadece tamir ve bakımına harcandığı şeklindeki bilgilere ilâve olarak imam, hatip vs. vazifelilerin maişetlerinin de kırtıl üzerinden sağlandığını göstermektedir. Bunu takip eden yıllara, mesela 1850'li yıllara ait kayıtlar verginin yüzyıl ortalarındaki mahiyeti hakkında aydınlatıcıdır. Bu dönemde, kırtıl ahalinin kendi ihtiyaçları için sattığı hayvanlardan değil, ticaret maksadıyla büyük sürüler hâlinde nakledilen inek ve öküzlerden hayvan başına 3 guruş olacak

67 *İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri 1885-1909)*, haz. Fehmi Tümer (Ankara: Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2000), 53.

68 Süleyman Sûdî, *Defter-i Muktesid* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1307), II, 22.

69 Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, 103-104.

70 EV.d., nr. 12661, vr. 2b.

şekilde tahsil edilen ve "Sivas mal sandığına" teslim edilen bir vergi olarak tanımlanmıştır. 1857'de "bâc-ı kırtıl rüsûmu"nu deruhde eden İbrahim Ağa'nın Samsun'a nakledilen 2000 hayvandan teşekkül eden büyük bir sürüden tahsil etmesi gereken 6000 guruşu alamayınca tüccarlardan şikâyetçi olması gibi problemler dönemin Sivas valisi Mehmed Paşa üzerinden İstanbul'a aksetmiştir.[71] Maamafih kısa bir süre sonra, 1862 Sivas'ta kırtıl tahsiliyle ilgili ait kayıtlar Osmanlı hükümetinin kırtılı gayrımeşru bir vergi olarak gördüğünü düşündürmektedir. Nitekim bu tarihte bazı memurların Erzurum'dan getirilerek Kayseri'ye intikal ettirilen büyükbaş hayvanlardan haksız yere kırtıl tahsil ettiği ve bunun engellenmeye çalışıldığı çeşitli şikâyetlerden anlaşılabilmektedir.[72] Bunun verginin mahiyeti ile mi ilgili olduğu yoksa tahsil şekline ve yanlış kişiler eline geçmesine yönelik bir engelleme mi olduğu açık değildir.

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında kırtıl kelimesinin daha ziyade İstanbul'a nakledilen koyunlardan alınan bir vergi yahut devlete ve bazı nüfuzlu toprak sahiplerine ait yaylaklarda yaylayan hayvan sahiplerinden alınan bir tür otlak ve yaylak parası şeklinde kullanıldığı da görülmektedir. Bununla ilgili kayıtlar umumiyetle yine Orta Anadolu'ya ve Karadeniz'in doğu kesimlerine aittir. Bu bağlamda, Yozgat'ta 1844-45 yıllarında temettuat defterlerine girmiş olan kırtılın tam tanımı ve tahsil şekli bilinmemekle birlikte *"kırtıl rüsûmu olarak verdiği ağnâm"* gibi ifadeler sebebiyle verginin bu bölgede küçükbaş hayvanlardan alındığını göstermektedir.[73] Uygulama ile ilgili problemlerin orman idarelerinin ahalinin devlete ait olmayan kendi tapulu mera ve otlaklarında otlattığı koyunlarından vergi almaya çalışmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu hususla ilgili 1907'de Ordu'daki ağnam tüccarları şikâyette bulunmuşlardır. Bu şikâyetlerden Ordu'da kırtıl vergisinin müzayede ile ilgili tahsildarlara ihale edildiği anlaşılmıştır.[74] Bu dönemde kırtıl, ziraî bir vergi olan a'şâr ile birlikte de anılmıştır. Bununla ilgili kayıtlar 1919 gibi geç bir ta-

71 A.MKT.UM., nr. 303/39/1-4.

72 *"Celeb tâifesinden Hurşid Ağa'nın takdîm eylediği arzuhâlde Erzurum'dan bi'l-mübâya'a fürûht etmek üzere Kayseriye'ye nakl etmiş olduğu on sekiz sürü sığırın îcâb eden resm-i gümrüğünü mahallinde te'diye ve îfâ eylediği ve âhar mahalde bir akçe resm alınması îcâb etmediği hâlde mezkûr sığırların Sivas eyâletine hîn-i vürûdunda resm-i kırtıl ve toprakbastı nâmıyla beher re'sinden üçer guruş olarak me'mûru Halil Şemsi Efendi on beş bin guruş resm almış..."* (A.MKT.UM., nr. 544/58).

73 Zafer Eroğlu, "Kızılkoca Kazası Karyelerinin 1844-1845 Temettuat Defterlerine Göre Sosyo-Ekonomik Yapısı" (Yüksek Lisans Tezi), Bozok Üniversitesi, 2013, 246-248.

74 DH.MKT., nr. 1191/30.

rihe yani imparatorluğun sonuna kadar uzanmaktadır.[75] Nihayet, cumhuriyetin ilk yıllarında dahi Kürtün (bugün Gümüşhane'de) havalisinde muhtarlıkların belirlediği bir rayiç üzerinden "gırtıl" adıyla bir yaylak ve pazar vergisinin alındığı bilinmektedir.[76] Günümüze yakın tarihli bu gibi uygulamalar ile ilgili ayrıntılı bilgilerin ortaya konulabilmesi ileride yapılacak mahallî tarih çalışmalarına muhtaçtır.

Sonuç

Kırtıl adıyla bilinen örfî verginin XVI. yüzyıl ilâ XX. yüzyıllar arasında Orta Anadolu'da ve Karadeniz'in doğu kesimlerinde meriyyette olduğu tespit edilmiş olup daha eski bir geçmişinin olması da mümkün gözükmektedir. Kırtılın mahiyetinin ve tahsil şeklinin Osmanlı tarihinin umumî seyri boyunca muhtelif dönemlerde bölgeden bölgeye farklılık arz etmiş olduğu anlaşılmıştır. Erken tarihli kayıtlarda "kırtıl" kelimesinin sepet vb. nesnelerin ağırlık ve hacmine tekabül eden gayrımuayyen bir miktarı tanımlamak üzere kullanıldığı görülmüştür. Kelimenin, zamanla nüfuzlu mahallî beylerin ahaliden aldıkları bir tür aynî haraç ve bir vergi ismi hâlini almış olması mümkündür. Kırtılın Sivas ve havalisinde köklü teâmüllere göre tahsil edildiği görülmüş; buralarda bir tür bâc, toprakbastı ve geçit resmi vergisi mahiyetini taşıdığı ve tüccarların çevre vilâyetlerden getirdiği büyükbaş hayvan sürülerinden hayvan başına alındığı ortaya konulmuştur. Bu vergi gelirlerinin bir dönem Sivas valilerinin meşru gelir kalemlerinden birisi olduğu ve 1780'li yıllardaki harpler sırasında mâlikâne yapılarak el değiştirdiği, bu gelirlere sahip olma meselesinin 1792-1795 yılları arasında Sivas valileri ve Kömürlü Camii mütevellileri arasında ciddi bir mücadeleye dönüştüğü görülmüştür. Ayrıca zaman zaman kırtıl mukataası gelirinin hissedarları arasına İstanbul'daki bürokratların ve saray mensuplarının girdiği de dikkat çekmiştir. Bundan başka, kırtılın çeşitli yerlerde küçükbaş ve büyükbaş hayvan sahiplerinden alınan otlak/yaylak parası ve tezgâh açanlardan alınan pazar vergisi olarak bilindiği de tespit edilmiştir. Osmanlı idaresinin XIX. yüzyıl başına kadar resmî olarak tanımadığı ve suiistimale açık yapısı sebebiyle bir zulüm vasıtası olarak görerek sık sık yasakladığı bu vergi Tanzimat'tan sonra hemen kalkmamış, fakat farklı bir mahiyete bürünerek Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar gelmiştir. Bu çalışmamızda kırtıl vergisinin genel çerçevesi ortaya konulmaya ve konu ile ilgili ulaşılabilen bil-

75 ML.EEM., nr. 1291/31.

76 Şahin, "Kürtün ve Çepni Beyleri-Ağaları-Hizmetlileri", 84.

gilerin bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılmış olup yapılacak mahallî tarih araştırmalarının kırtıl hakkındaki bilgilerimizi arttıracağına şüphe yoktur.

Kaynakça

1. Arşiv Vesikaları

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emîrî (AE), AE.SABH.I., nr. 92/6329; SSLM.III., nr. 108/6556; 277/16036.

Cevdet, Evkāf (C.EV.), nr. 304/15481.

Cevdet, Mâliye (C.ML.), nr. 50/2321; 58/2669; 68/3138; 341/14029; 471/19198; 471/19211; 629/25863; 711/29050.

Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT.), nr. 1191/30.

Evkaf Defterleri (EV.d.), nr. 12661.

Mâliye Nezâreti Emlâk-ı Emîriyye Müdiriyyeti (ML.EEM.), nr. 1291/31.

Sadâret Umûm Vilâyât Evrâkı (A.MKT.UM.), nr. 303/39/1-4; 544/58.

Timar-Zeamet Ruznamçe Defterleri (DFE.RZ.d), nr. 1.

Yayınlanmış Kaynaklar ve Lugatlar

Abdurrahman Vefik. *Tekâlîf Kavâidi*. İstanbul: Matbaa-i Kader, 1328.

Ahmed Cevdet Paşa (tertib eden). *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. İstanbul: Matba'a-i Osmâniyye, 1300.

Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Tarih ve Hukûk Istılâhları Kâmûsu*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 2018.

Eroğlu, Zafer. "Kızılkoca Kazası Karyelerinin 1844-1845 Temettuat Defterlerine Göre Sosyo-Ekonomik Yapısı". (Yüksek Lisans Tezi), Bozok Üniversitesi, 2013.

Etymological Dictionary of Greek, haz. Robert Beekes – Lucien van Beek. Brill: Leiden, 2010.

Gökçe, Turan. "Vüzerâ Kânûnnâmesi". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VIII/1 (1993): 99-125.

İhsaiyat-ı Maliye (Maliye İstatistikleri 1885-1909). haz. Fehmi Tümer. Ankara: Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2000.

Mehmed Hâşim. *Îmâ-yı Törehât-ı Büldânân – Osmanlı Beldelerinin Töreleri*. haz. Feridun M. Emecen – İlhan Şahin. Ankara: TTK, 2022.

Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît – Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. haz. Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay., V, 2013

Öztürk, Özge. "13 Numaralı Sivas Şehri Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirmesi" (Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2015.

Sayın, Abdurrahman Vefik. *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*. Ankara: Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 1999.

Süleyman Sûdî. *Defter-i Muktesid*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1307, II.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., VIII, 1993.

Uysal, Abdulhadi. "1 Numaralı Timar-Zeamet Ruznamçe Defteri (923-927/1517-1521) Üzerine Bir Değerlendirme" (Lisans Bitirme Tezi). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2021.

https://www.almaany.com (< مكس > maddesi. Erişim tarihi: Temmuz 2025).

Araştırma Eserleri

Aydeniz, Tuğba. *Tanzimat Öncesi Süreçte Anadolu'da Şehir Hayatı – Sivas'ın İki Yılı (1237-1239 / 1821-1823)*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.

Bogdán, István. *Magyarországi űr-, térfogat-, súly – és darabmértékek 1874-ig*. Budapeşte: Akadémiai Kiadó, 1991.

Caferoğlu, Ahmet. "Pallacı, Tahtacı ve Çepni Dillerine Dâir". *Türkiyat Mecmuası*, XI (1954): 41-56.

Çoban, Ahmet – Erdal Çoban. "Kopan Sancağı'nın (Macaristan) 16. Yüzyıldaki Ekonomik Gelişmesi Üzerine", *OTAM*, 17 (2005): 1-15.

Emecen, Feridun. "Devre Çıkma". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX (1994): 250-251.

Köprülü, M. Fuad. "Bâc". *İslâm Ansiklopedisi*, II, 187-190.

Önal, Ahmet. "Sivas Eyaleti Valileri ve Beylerbeyileri (1753-1792)". *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi* 21 (2019): 25-55.

Sivas Kültür Envanteri (Merkez İlçe). haz. Kadir Pürlü v. dğr. Sivas: Sivas Valiliği, 2011.

Sönmez, Serpil. "Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Kenti: Sivas (1777-1839)" (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, 2015.

Süme, Mehmet. "Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktruva Resmi", *Belleten*, LXXX/288 (2016): 531-546.

Şahin, İlhan. "Kürtün ve Çepni Beyleri-Ağaları-Hizmetlileri", *Tarihi ve Sosyal Yönleriyle Kürtün*. ed. Osman Köse, Ankara: Berikan Yay., 2024: 77-99.

Tabakoğlu, Ahmet. "Tekâlîf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40 (2011): 336-337.

Taş, Yasin. "Vakfiyeleri Işığında Erzincan Şeyh Muhammed Sami Efendi Dergâhı (Kırtıloğlu Tekkesi)". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 37 (2024): 360-381.

Yarcı, Güler. "Osmanlı Maliyesinde Toprak Bastı Vergisi". *Acta Turcica*, IV/1 (2012): 335-375.

Yüksel, Ahmet. "Osmanlı Sefer Organizasyonlarına Taşradan Bir Bakış: Sivas Şehrinde Sefer Hazırlıkları (1787–1850)" (Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2009.

VIII. Uluslararası Ahilik Sempozyumu

ISBN 978-9944-473-87-3

www.sirv.com.tr